

Jog, jogászat és jogtudomány hatása Max Weber módszertani nézeteire*

a humán- és társadalomtudományok specializálódása és mennyiségi növekedése közepette az utóbbi évtizedekben a Weber-kutatás valóságos önálló akadémiai iparaggá vált: a Max Weber személyével és munkásságával foglalkozó irodalom évről évre több száz művel gyarapszik.¹ A Weber iránti érdeklődés e tudományok szinte minden ágában jelen van, s a német és angol-amerikai mellett főként az olasz, spanyol és japán nyelvterületen jelentős. A tanulmányok jellege nem csupán történeti (életrajzi, eszme- és recepciótörténeti), hanem rekonstruktív, analitikus és polemikus. Halála után közel egy évszázaddal Weber nem a klasszikusoknak – úgymond – kijáró tisztelet miatt van jelen a társadalomtudományos diskurzusban, hanem újra és újra aktuális viták virtuális kulcsszereplőjévé válik.²

Weber és a jog kapcsolata is olyan kérdés, amely iránt változatlanul sokirányú érdeklődés mutatkozik. Ebben egyaránt jelen van a kontextuális és az aktualizáló olvasat, s mint az alábbiakban látni fogjuk, nem csupán egymás mellett, hanem egymással összefüggésben is. Ami az első olvasatot illeti, az életrajzi adatok arról vallanak, hogy a jog

* Jelen szöveg az alábbi angol nyelvű tanulmány átdolgozott változata: From Law to Social Science and Back Again – the First Step. Remarks on the Juristic Origin of Some Weberian Concepts. In H. Szilágyi – Paksy 2005, 457–473.

¹ Ezt jelzi az a tény is, hogy 2001-től *Max Weber Studies* címen önálló szakfolyóirat jelenik meg Angliában; állandó szereplője Weber a *Journal of Classical Sociology* című, ugyancsak 2001-ben indult folyóiratnak is. Alan Sica néhány évvel ezelőtt megjelent bibliográfiája (Sica 2004) például 4888 angol nyelvű tételt sorol fel.

² Vö. Käsler 2003. A legújabb magyar Weber-szakirodalomból lásd például Erdélyi et al. 1999; Erdélyi 2003; Molnár 2005; Felkai 2006, 306–434.



világa volt az, amelyet Weber a legjobban ismert. Jogi végzettséget szerzett, és első tudományos eredményeit is ezen a területen érte el. Emellett szenvedélyes perlekedő és jogi vitázó volt. Egész életében foglalkoztatta és elbűvölte a jog világa. A brit szociológus, Martin Albrow egy tanulmányában mindebből arra a következtetésre jut, hogy a jog volt az a terület, ahol Weber a leginkább foglya maradt azoknak a korábban bevett fogalmi kategóriáknak, amelyek mára, legalábbis Albrow szerint, túlhaladottá váltak.³ Azon a terepen viszont, ahol bizonytalanabban mozgott, sokkal innovatívabb volt, hiszen kreativitását nem fékezték a korábban elsajátított gondolkodási keretek. Ez volna a magyarázata annak, hogy Weber jogszociológiájának – összehasonlítva például a gazdaság-, szervezet- vagy vallásszociológiában játszott szerepével, viszonylag kisebb hatása volt a tudományterület későbbi fejlődésére.

Az angolszász irodalomban mások, például Anthony Kronman és David Trubek nem csupán módszertani, hanem tartalmi ellenvetéseket is tettek Weber jogszemléletével kapcsolatban. Olyan ellentmondásokat véltek felfedezni Weber jogszociológiájában, amelyek folytán a jogtudománynak túl kell haladnia rajta.⁴ Csak a kilencvenes években érkezett el a reflexió oda, hogy részben felmentse Webert bizonyos ellentmondások vádjától (például az úgynevezett Anglia-problémával kapcsolatban),⁵ részben továbbgondolja Albrow intuícióját a jogászai módszertan weberi transzformációjáról.⁶

³ Albrow 1975, 14. Ilyen meghaladott szembeállításnak véli például a jog dogmatikai és szociológiai szemlélete közötti megkülönböztetést, amelyet Weber igen fontosnak tartott, és többször is hangsúlyozott, lásd Weber 1995a, 7–8; 2003a, 129.

⁴ Trubek 1972; 1986; Kronman 1983.

⁵ A szakirodalomban David Trubek egy tanulmánya (Trubek 1972) nyomán vita folyik arról, vajon nincs-e ellentmondás Weber elméletében. Az elmélet szerint ugyanis a kapitalizmus előfeltétele a formálisan racionális jog, ugyanakkor Weber maga is elismeri, hogy a racionális kapitalizmus éppen az alacsony fokú formális racionalitással rendelkező *common law* Angliájában jött létre. Ez az úgynevezett *Anglia-probléma*. A látszólagos ellentmondás azonban, amelyet Weber maga is észlelt (Weber 1995a, 167, 195), elméletén belül feloldható, ha figyelembe vesszük, hogy különbséget tett a jog kiszámíthatósága és formális racionalitása között, s úgy vélte, hogy a racionális kapitalizmus elsősorban az előbbit igényli. Sőt, Kanada példája szerinte azt jelzi, hogy a kiszámítható *common law* bizonyos szempontból fölényben van a formális racionalitást tökélyre vivő kontinentális joggal szemben. A vitához lásd Coutu 1993; Swedberg 1998, 105–107, 254–256 és az ott idézett irodalmat.

⁶ Albrow fenti spekulatív tézisével szembeállítható volna egy másik tézis. Eszerint Weber jogszociológiáját a nemzetközi szakirodalom egyáltalán nem hanyagolta el (lásd például Treiber–Breuer 1984; Reh binder–Tieck 1987; Schluchter 2002; Lascoumes 2005; magyarul: Peschka 1975, Maczonkai 1995, 65–76; Szigeti 1999; Varga 1975/1999; Cserne 2005a, 156–172), viszont Niklas Luhmann figyelmeztetése ellenére (tudniillik

A jelen tanulmány fókuszában ez a transzformáció áll. Pontosabban két egymással is összefüggő transzformációról beszélünk.⁷ Az első személyes, s egy (olykor elhanyagolt) életrajzi összefüggésre utal. Weber az 1890-es években pályamódosítást hajtott végre. A jogtudományt előbb a közgazdaságtannal, majd a szociológiával váltotta fel, ugyanakkor a jog és a jogtudomány iránti érdeklődése sok szálon végigkísérte személyes és szakmai életét. A második transzformáció lényege a következő. Weber számos kulcsfogalmat és gondolkodási sémát merített a 19. század végének német jogtudományából, amelyeket később beépített szociológiai elméletébe. Ezt olykor kifejezetten hangsúlyozva tette, mint például az adekvát kauzalitás elméletének adaptálásakor,⁸ máshol inkább kimondatlanul. A források vizsgálatát jelen tanulmány természetesen még ezen a területen belül is csak szelektíven végezheti el. Az alábbiakban két szerző, Rudolf von Jhering és Georg Jellinek Weberre gyakorolt hatásáról lesz szó. Ezek az összefüggések önmagukban is elég érdekesek és a szakirodalomban elhanyagoltak ahhoz, hogy részletesen kitérjünk rájuk.

Egy ilyen hatástörténeti vizsgálódás persze több módszertani nehézséget is felvet, amelyek közül most csupán néhányra utalok. Egyrészt a 19. század végén meglehetősen általános volt a jogi, politikai, közgazdasági és társadalomtudományi diskurzusok közötti átjárás, miközben a jogi terminológia nagy hatással volt a kialakuló szociológiai, politikatudományi, társadalomelméleti fogalom- és elméletalkotásra. Másrészt Weber közismerten eklektikus módon kezelte inspirációit és forrásait. Széles körű szakirodalomra támaszkodott, sokat recipiált vagy adaptált akár témájától távol eső tudományterületek fogalmaiból is, olykor igen kreatívan. Bár forrásai szövegszerűen rendszerint azonosíthatók, a hatások jellege, a fogalmi újítások újszerűsége stb. így is sok fejtörést okoz a Weber-kutatóknak.⁹

hogyan Weber jogszociológiája nem azonos a *Jogszociológiával*, Luhmann 1983, 19), az értelmezők túl szűkre szabták vizsgálódásuk fókuszát. Ezáltal sokáig elkerülték a figyelmet azok a módszertani kérdések, amelyekről a következőkben szó lesz. Ez utóbbi összefüggések feltárása a kilencvenes években kezdődött, angolszász nyelvterületen elsősorban Stephen Turner és Regis Factor, német nyelvterületen Werner Gephart, Hubert Treiber és Bernhard Quensel, olasz nyelvterületen pedig Realino Marra írásaiban, lásd Turner–Factor 1994a; 1994b; Gephart 1990; 1993, 419–480; 1998, 17–38; 2001; Treiber 2000; Quensel–Treiber 2002; Quensel 2007; Marra 1992; 1995, 2002; továbbá Andriani 2004.

⁷ Turner–Factor 1994a.

⁸ Lásd alább, 24. lábjegyzethez tartozó szöveg.

⁹ Lásd például Weber saját megjegyzését forrásairól (Weber 2003a, 183–4; 1987, 37) vagy Erdélyi tanulmányát Rickert hatásáról (Erdélyi 2003, 39–78). Az „ideáltípus” fo-



Természetesen valamely szerző szellemi forrásainak vizsgálatát nem elsősorban az teszi érdekessé, hogy sikerül-e kimutatni, az illető mit (netán mennyit) kölcsönzött másoktól (s eredeti géniusznak tartani, ha keveset, közhelyesnek vagy kismesternek, ha sokat). A szellemi hatások közelebbi vizsgálata annyiban érdekes, amennyiben az eredeti kontextus, a kulcsfogalmak és terminológiai kölcsönzések ismerete hozzájárul ahhoz, hogy az illető szerző gondolatmenetét jobban megértsük. Ám ha sikerül is kimutatnunk vagy valószínűsíteniünk bizonyos hatástörténeti összefüggéseket, kérdéses, van-e ezen ismereteknek jelentőségük a mai társadalomtudományok számára, a pusztá biográfiai és elmélettörténeti relevancián túl. Jó érvek szólnak például amellett, hogy mai ismeretelméleti-módszertani keretben is tudományosan termékeny módon vizsgálható Weber munkássága. Vagyis legitim és releváns az olyan racionális rekonstrukció is, amely Weber halála után kibontakozott teoretikus fejleményekre támaszkodik, mint például a racionális döntések elmélete vagy a schützi fenomenológia.¹⁰ Azonban még ha szkeptikusak volnánk is a racionális rekonstrukciót illetően, Weber elméletének *történeti* rekonstrukciójához egy ilyen hatástörténeti vizsgálódás elengedhetetlen. A szakirodalomban többen úgy vélik, hogy Weber „szociológiájának sajátzerűsége”, módszertani álláspontja, fogalomhasználata stb. azáltal válik egyáltalán érthetővé, ha tisztában vagyunk azok diszciplínatörténeti s azon belül is jogtudományi hátterével.¹¹

Jog és jogászokodás: életrajzi összefüggések

Ebben a részben azt vizsgálom, milyen szerepet játszott a jog mint akadémiai diszciplína és mint gyakorlati tevékenység Max Weber életében.¹²

Weber az 1882-es nyári szemeszterben kezdte meg jogi tanulmányait Heidelbergben. A harmadik szemeszter után, vagyis az 1882–83-as tanév végén Strassburgba költözött, ahol egyéves katonai kiképzésen vett részt. Ezután a berlini egyetemre iratkozott be, ahol két szemeszteren

galmának eredetéről lásd alább, 43. lábjegyzethez tartozó szöveg.

¹⁰ Utóbbi kettő összevetésére lásd Esser 1991. Weber módszertanának rekonstrukciójához a racionális döntések elméletének fényében lásd Elster 2000; Norkus 2000; 2001; magyarul Csontos 1999; Bertalan 2001; vö. Cserne 2001; 2005b.

¹¹ Gephart 1998, 24.

¹² Vö. Weber 1926; Gerth–Wright Mills 1946, 9.

át római és német jogot hallgatott. 1885 tavaszán újabb két hónapot katonáskodott Strassburgban, majd az őszi szemesztertől államvizsgájára készült, amelyet 1886 májusában tett le Göttingenben. A nyolcvanas évek első felét tehát szorgalmas joghallgatóként töltötte. Korának legkiválóbb professzorait hallgatta, akik közül utólag leginkább Gneistet tartotta nagyra, amiért figyelmét ráirányította Németország aktuális politikai problémáira. Tanulmányai végeztével Weber hazaköltözött szülei berlini otthonába, és bírósági gyakornokként dolgozott. Összesen mintegy hat éven át végzett gyakorlati jogász munkát, amit, levelei tanúsága szerint, ugyanolyan unalmasnak és fárasztónak talált, mint korábban a legtöbb egyetemi előadást („öde Juristerei”).¹³

Ugyanakkor, mivel komoly tudományos ambíciókat táplált, folytatta tanulmányait a berlini egyetemen. 1889-ben védte meg disszertációját a kereskedelmi társaságok középkori történetéről.¹⁴ 1890-ben letette második államvizsgáját (mai magyar nevén jogi szakvizsgáját), a következő évben pedig magántanárrá habilitált kereskedelmi, német és római jog tárgyokban, a római agrártörténetről írott monográfiájával. E szerény cím mögött az antik Róma szociológiai, gazdasági és kulturális viszonyainak átfogó elemzése rejtett, egy olyan téma, amelyhez Weber a későbbi évtizedekben is vissza-visszatért.¹⁵ Az egyetemen kezdetben a kereskedelmi jogász Levin Goldschmidt asszisztenseként dolgozott, hamarosan pedig, professzora betegsége miatt maga Weber tartotta az előadásokat is. Gyorsan felfelé ívelő jogtudományi karrierje azonban nemsokára hirtelen félbeszakadt.

Mint Max Rheinstein írja, „Weber, aki sikeresen megvetette a lábát a berlini egyetemen a kereskedelmi jog és a jogtörténet tanáraként, 1894-ben sorsdöntő lépésre szánta el magát, amikor elfogadta a freiburgi egyetem újonnan létrehozott nemzetgazdaságtani katedrájára szóló hívást. Úgy tűnik, a születőben lévő közgazdaságtant izgalmasabb kihívásnak találta, mint a jogelméletet. Ám az, hogy Weber végzettségére nézve jogász volt, s hogy joghallgatóknak jogot adott elő, egész későbbi munkásságán nyomot hagyott. Amikor a társadalom működésének elemzése során szüksége volt a jog és működésének vizsgálatára, a szakértő biztonságával láthatott hozzá a munkához.”¹⁶

¹³ A leveleket idézi Gephart 1998, 18–24.

¹⁴ Modern kiadása, a doktori védés dokumentumaival és kommentárokkal: Weber 2008. Értékelésükhöz lásd Marra 1992; 1995.

¹⁵ E tárgykörben írott munkái összegyűjtve: Weber 2006.

¹⁶ Rheinstein 1954, xxxiii.



Mi lehetett a jogászból társadalomtudóssá válás, ember és tudós irányváltásának hátterében? Weber egy olyan korszak végén kezdett akadémiai jogászkarriert, amelyben, legalábbis Németországban a jog állott a tudományok hierarchiájának csúcsán.¹⁷ Miután azonban a jog útján történő nemzetépítés korszaka véget ért, fontosabbá kezdett válni a nemzetgazdaságtan mind politikailag, mind magának a jognak a szempontjából. Hogy ez a tágabb kontextus milyen fontos szerepet játszott hirtelen pályamódosításának motivációi között, az világosan kiolvasható Weber 1895-ös freiburgi egyetemi nyitóelőadásának (*Akademische Antrittsrede*) néhány utalásából. Elkötelezett hazafiként az volt Weber meggyőződése, hogy a német nemzet céljai szempontjából hasznosabb szolgálatot tehet a gazdaságpolitika, mint a jogtudomány területén. Pontosabban, elméletileg azzal érvelt, hogy a nemzet sorsa szempontjából fontos jogi problémák végső soron közgazdasági kérdésekbe torkollnak.¹⁸ Persze, mint Rheinsteint utalt rá, Weber ezután is folyamatosan támaszkodott alapos jogász kompetenciájára akadémiai kérdésekben. Jól mutatják ezt például az ezekben az években egy kormányzati tanácsadó bizottság tagjaként írott, a tőzsdei ügyletek szabályozásának kérdéseivel foglalkozó munkái.¹⁹

A jog világához azonban egy kevésbé közismert szál is kapcsolta Webert. Amint ez leveleiből és más magánjellegű írásából, valamint kortársi visszaemlékezésekből kitűnik, harcias személyiségével és jó vitázókészségével szinte természetesen járt együtt, hogy élete során nemcsak több párbajban vett részt, hanem sokszor és szenvedélyesen pereskedett. Például 1913–14-ben írott leveleinek nemrég publikált vas-kos kötetében²⁰ jól nyomon követhető, hogy az éppen ezekben az évek-

¹⁷ Amióta elkülönülő tudományágakról beszélhetünk, a különböző diszciplínák presztízsének nem hivatalos rangsora szinte folyamatosan változott. Mégis megfigyelhető az a hosszabb távú trend, hogy a jogtudomány a 20. században sokkal kisebb megbecsülésnek örvendett, mint korábban. Vö. Parsons 1977; Gephart 1993, Bevezetés.

¹⁸ Weber így folytatta: „Egyik legszellemesebb teoretikusunk önérzetesen úgy gondolta, hogy a jogtudományt joggal nevezheti »a nemzetgazdaság szolgálólányának«. Nos, egy dolog valóban igaz: a gazdasági szemléletmód behatolt magába a jogtudományba is, sőt annak legbelső szentélyében, a pandektisták kézikönyveiben is itt-ott kísértetni kezdett a közgazdasági gondolkodás szelleme. S a bíróságok ítéleteiben nem ritkán találkozunk azzal, hogy amint a jogász fogalmak véget érnek, úgynevezett »gazdasági megfontolások« veszik át a helyüket. Röviden, s egy jogász kolléga félig-meddig neheztelő kifejezésével élve, mi közgazdászok kezdünk »divatba jönni.«” Weber 1895/1993, 562.

¹⁹ E tárgyban született írásai összegyűjtve: Weber 1999–2000. Egy rövid válogatás magyarul: Weber 1995b.

²⁰ Weber 2003b.

ben nagy energiával írott szociológiai alapvetés²¹ szerkesztői és társszerzői feladatai mellett milyen kiterjedt és intenzív magán- és félhivatalos jogász tevékenységet folytatott. Mint e kötet egyik recenzense írja: „Ebben az időszakban végzett nem akadémiai tevékenységét akár úgy is összefoglalhatnánk: Weber mint jogász. Weber ugyanis szeretett jogász lenni, jogi állásfoglalásokat fogalmazni. Szerette elemezni a jogi ügyekben rejlő bonyodalmakat, élvezte, ahogyan elfoglal egy álláspontot, s azt jogász érvekkel sikeresen alátámasztja. Szívesen került jogászokkal kapcsolatba, sőt magát a jogi eljárást is kedvelte. Az efféle jogi előterjesztések legjobb és legvilágosabb írásai közé tartoznak (már ha az olvasó tisztában van a kontextussal). [...] Jó érvek szólnak amellett, hogy ez a kiterjedt jogász aktivitás mintegy elterelésként funkcionált, a *Grundriß* szerkesztése körüli és saját születőfélben lévő, a politikai gazdaságtan keretei közül nehezen kibontakozó szociológiája miatti nyomást ellensúlyozta. Kétségtelen, hogy e jogáskodás [...] hátráltatta abban, hogy kész kéziratok kerüljenek ki a keze alól, azonban a két feladat intellektuális stílusában van valami közös. A jogászas fogalmazás volt Weber jellegzetes kifejezőmódja. Ez nem zárta ki a többszörösen alárendelt mondatokat alkalmazó stílus jelenlétét, amelyet a tárgyalótermek nyilvánosságát jellemző, heurisztikus stílus nemcsak hogy megtűrt maga mellett, hanem valamiképp védelmébe is vett. Ezek a levelek megrajzolják a számunkra eddig ismeretlen jogász Weber portróját.”²²

Jogdogmatika és jogtörténet: a fogalmi konstrukciók forrásvidéke

Az imént vázolt életrajzi és szociológiai összefüggések arra utalnak, hogy Weber és a jog kapcsolata többszálú. Bár ezek a szálak élet és mű, korszellem, habitus és szellemi érdeklődés kölcsönhatásaiban sokszo-

²¹ Itt a Weber szerkesztésében készült *Grundriß der Sozialökonomik* című közgazdasági kézikönyvről van szó, amelynek egyes, általa írt fejezetei beépültek a halála után *Gazdaság és társadalom* címen publikált töredékes *opus magnum*-ba, s Weber megértő szociológiájának első megnyilvánulásai közé tartoznak. A *Grundriß* keletkezéstörténetének részletei körül ma is heves filológiai viták zajlanak – áttekintésként lásd Schluchter 2005, 229–238.

²² Whimster 2004, 116–118.



rosan összefonódnak, analitikusan mégis megkülönböztethetünk legalábbis kétféle összefüggést.²³

Amint láttuk, Weber problémaérzékelése, gondolatainak stiláris megfogalmazása olyan mintákat követett, amelyek szorosan összefüggtek jogászai szocializációjával. A jogászai hivatástól függetlenül is felvetődik azonban az a kérdés, hogy milyen szellemi-logikai hatások érhetők tetten írásaiban, vagyis hogyan formálták jogi olvasmányai Weber tudományos felfogását. Ez utóbbi kérdés annyiban persze összefügghet az előbbivel, hogy a jogászai végzettség és érdeklődés – weberi kifejezéssel élve – megnövelte annak *esélyét*, hogy szociológiaelméleti problémák kapcsán aggályok nélkül jogi fogalmakhoz *is* forduljon. Ám, mint korábban jeleztem, a társadalomtudományos diszciplínák akkori tudomány-szociológiai helyzetét figyelembe véve ez az esély amúgy sem volt csekély. Ráadásul a német történelem sajátosságai folytán sok olyan gondolat, amelyet másutt a politikatudomány vagy a társadalomelmélet kérdései közé tartozott volna, Weber Németországában a jogtudomány nyelvén fogalmazódott meg.

Gondolatmenetünknek ezen a pontján mindenesetre azt kell megvizsgálunk, hogy a szocializáción és a stílus – úgymond – jogászi jellegén túl hogyan érhető tetten magában a tudományos munkában Weber jogi affinitása. A korabeli jogtudomány és a weberi szociológia kapcsolódásának vannak olyan számai, amelyek meglehetősen közismertek. A jogi olvasmányok közül utalhatok legalább háromnak a nyilvánvaló hatására. Az adekvát kauzalitás és az objektív esély fogalma például a filozófus és fiziológus von Kries munkásságából, a német büntető- és polgári jogi felelősség dogmatikája közvetítésével, Merkel, Rümelin, Liepmann és Radbruch jogtudományi írásaihoz kapcsolódva épült be Webernek a szociológiai magyarázatról kidolgozott elképzeléseibe.²⁴ A karizmának az uralom szociológiájába beépült fogalmát és több ehhez kapcsolódó gondolatot az egyházjogász és egyháztörténész Rudolph Sohm-tól kölcsönözte.²⁵ Rudolf Stammler jog- és társadalomfilozófiája pedig sajátságosan negatív módon ösztönözte saját szociológiai fogalomalkotásának, módszertanának s különösen szabálykövetés-elméletének kidolgozásá-

²³ E megkülönböztetés fontosságára Balázs Zoltán hívta fel a figyelmemet, aki ugyanakkor Bertalan Lászlóra hivatkozva azt is felvetette, hogy „Weber a kategorizáló-osztályozó elmék közé tartozott, s kevésbé a magyarázó, összefüggés-felfedező elmék közé.” E megállapítás ugyan plauzibilisnek tűnik, ám nem világos, hogy ez az elmealkat a jogászai gondolkodásnak oka, tünete vagy következménye.

²⁴ Weber 1906/1985; vö. Turner-Factor 1994a, 6. fejezet.

²⁵ Vö. Kroll 2001.

ra, amint ez terjedelmes, nehezen követhető, helyenként éles Stammler-kritikájából s későbbi utalásaiból is kiolvasható.²⁶

Az utóbbi években, elsősorban W. Gephart, H. Treiber és B. Quensel kutatásai nyomán világossá vált, hogy Weber egész társadalomtudományos fogalomalkotása, elméletépítési stratégiája milyen feltűnő hasonlóságokat mutat a jogdogmatika szemléletmódjával, kategóriáival. Weber természetesen világosan és hangsúlyosan elválasztotta a *Sein* és a *Sollen* világát – nem kívánta áttörni a jogi gondolkodás normatív zártságát s a jog formális racionalitását.²⁷ Már fiatalkori jogtörténeti kutatásai tudatosították benne a dogmatikai, illetve a történeti, szociológiai perspektíva különbségét. Ugyanakkor éppen ezeknek a perspektíváknak reflektáló egymásra vonatkoztatása teszi lehetővé a jogtörténész számára az empirikus anyag rendezését, amely egyaránt figyelemmel van az egykor hatályos normára s az ettől való eltérésre, mind az érintettek jogtudatában, mind a tényleges gyakorlatban: így kívánja megragadni a (történetileg, szociológiailag) tipikus esetet. Ez az egyik forrása az ideáltipikus fogalomalkotásnak. A cselekvéseméletben szerepet játszó értelmező megértés az akaratnyilatkozat jogi konstrukcióival áll kapcsolatban. A történeti makro-összefüggésekre vonatkozó kauzális magyarázat pedig a már említett, adekvát kauzalitásra vonatkozó jogász tanok átértelmezéseként fogható fel.

Mint az újabb kutatások feltárták, a társadalomtudományos fogalomalkotás területén Weber sokkal kevésbé támaszkodott Rickertre, mint ahogy azt a szakirodalom sokáig feltételezte. Pontosabban: a Rickert-féle újkantiánus filozófiai nyelv a terminológián túl nem sokat adott hozzá ahhoz a módszerhez, amelyet Weber még a heidelbergi filozófussal való megismerkedés előtt a jogból elsajátított. Az, hogy a jogász fogalommeghatározások éles határvonalú, az empirikus valósághoz kapcsolódó, de attól tudatosan el is távolodó absztrakciókra épülnek, egy olyan metajogi eszmét közvetített Weber számára, amelyet nem is teljesen tudatosan alakított át társadalomtudományi ideáltípussá.²⁸ Amikor kidolgozta a saját szociológiáját, Weber magával vitte a jogász általános attitűdjét is. A jogásztét, akinek számára fontosak az absztrakciók és osztályozások, mert ezek teszik lehetővé az ügyek bizonyítását és eldöntését.

²⁶ Weber 1907/1985; 2003a, 183; 1987, 37. Stammlerről magyarul lásd Szabadfalvi 2004.

²⁷ Mint már utaltam rá (3. lábjegyzet), Weber többször hangsúlyozta a jogdogmatikai és a szociológiai vizsgálódás közt húzódó kompetenciahatárokat. A jog formális racionalitása melletti normatív érveire lásd Kettler–Meja 1994.

²⁸ Turner–Factor 1994a, 1.



Az ilyen és hasonló, ma is csak többé-kevésbé feltárt és valószínűsíthető hatások részletes elemzésére most nem térek ki.²⁹ A következőkben a kölcsönzések egy másik, első látásra könnyebben azonosítható csoportjából, a Weber munkásságának forrásául szolgáló szerzők közül két – bizonyos szempontból reprezentatív – gondolkodóval való kapcsolátát vizsgálom meg, akik a jogi hatások kétféle módját is illusztrálják.

Jhering és a társadalmi rend problémája

Ebben a részben azt vizsgálom, milyen összefüggések találhatóak Rudolf Jhering jog- és társadalomelmélete és Weber szociológiája között.³⁰ Weber számára fontos vonatkoztatási pontként szolgált Jhering jogelmélete. Ugyanakkor Jhering esetében egy olyan társadalomelméletről van szó, amelyet Weber, saját módszertani alapállásának megfelelően kritikusan szemlélt. Mégis, úgy épített be elemeket a jheringi elméletből saját szociológiájába, hogy elkerülte az egyenes konfrontációt.

Amikor Jhering 1892-ben meghalt, már megkerülhetetlen tekintélynek számított nemcsak a német, hanem az egyetemes jogtudományban, s ez a hírnév kitartott a 20. század első évtizedeiben is. A nevével fémjelzett *Interessenjurisprudenz* (érdekkutató jogtudomány) a kontinentális jogászai gondolkodás több évtizedes önálló korszakát jelöli. Munkássága mintegy összegezte a 19. századi német jogelmélet eredményeit, a század vége ugyanakkor szintén egybeesett a jogi pozitivizmus előretörésével Németországban. Ez utóbbi körülmény is közrejátszott annak az ellentmondásos helyzetnek a kialakulásában, hogy bár Jhering a jogtudomány klasszikusai közé számít ma is, gondolatai főként a magánjog, a jogászai módszertan és jogdogmatika területén hatottak. Munkásságának *társadalomfilozófiai* háttere és gyökerei viszont viszonylag kevés hatást gyakoroltak, s a mai jogtudomány számára szinte érdektelenné váltak.

A jogi pozitivizmus dominanciája általában is eltávolította a jogászai gondolkodást a társadalomfilozófiától. Így azután sok olyan fogalom és tétel, amely a mai olvasók számára Weber újításának tűnik, valójában egy korábbi jogtudományi gondolkodási hagyományt reprezentál.

²⁹ Vö. különösen Gephart 1998, 24–28; Quensel–Treiber 2002; Quensel 2007, 2. fejezet.

³⁰ Jheringről magyarul lásd P. Szabó 2004. E pontban erősen támaszkodom Turner és Factor kutatási eredményeire (Turner–Factor 1994a, 4. fejezet; 1994b), akik az általam ismert irodalomban elsőként adtak részletes és sokoldalú értékelést Jhering és Weber kapcsolatáról. Nem követem azonban őket a könyv későbbi fejezeteiben Weber módszertanáról adott kritikájukban.

Turner és Factor szerint e „tudósi rövidlátás” egyik legjobb példája az állam fogalmának egy meghatározott terület felett a kényszeralkalmazás monopóliumához való kapcsolása. Ezt a meghatározást gyakran Weber originális fogalomalkotásának tekintik, valójában azonban a jheringi definíció egy változatával van dolgunk.³¹

Társadalomelméleti szempontból Jhering legfontosabb műve: *Der Zweck im Recht* (A cél a jogban).³² Középpontjában az a gondolat áll, hogy a jog célja, hogy megoldja az alapvető érdekellentéteket. Minthogy a törvények gyakorlati érdekek szolgálatában állnak, és kompromisszumokat tükröznek, a jogszabályok elemzésének és értelmezésének is az általuk kielégíteni kívánt érdekek fényében kell történnie. Ebben az értelemben Jhering munkája a jogtudományhoz való hozzájárulás, mai szóhasználattal olyan ítélkezéselmélet, amely a bírónak kíván segítséget nyújtani abban, miként találja meg a jogi választ egy-egy eset eldöntésekor.

Más értelemben viszont Jhering ezt az érvelést egy nagyszabású normatív jogfilozófiaként gondolta el, amelyet egyúttal társadalomelméletnek is tekintett. A jog olyan fogalmi univerzálé, amelynek tartalma időben változik. Jhering, aki magát filozófiai értelemben naturalistának tartotta, arra törekedett, hogy feltárja e fogalmi terület mögött meghúzódó egyetemes eszméket. Másként fogalmazva, hogy a jog fejlődésének történeti rekonstrukciója révén felfedezze a jogban megvalósuló, célra irányuló rendet.

A jog érvényességét, illetve kötelező erejét Jhering társadalomelméletileg kívánta igazolni, az érdekek megvalósításának eszközeként felfogott jogról szóló evolúciós magyarázatra alapozva. Ezzel szemben már a jogfilozófus Stammler megfogalmazta azt a bírálatot, hogy a jog érvényességének fogalmát nem lehet levezetni az érdekek fogalmából. A jogtudomány nem tehet mást, mint hogy egyszerűen s formálisan előfeltételezi az érvényesség fogalmát. Különböző okokból ugyan, de Weber mindkét magyarázatot elutasította. Helyettük a jog kötelező erejéről úgy kívánt számot adni, hogy „egy intelligibilis kauzális történeti narratívát” konstruált, amely az uralmon lévők legitimitás-igényével kapcsolatos vélekedéseken alapszik, s azt igyekezett megmutatni, hogy ez a történeti narratíva érvényes magyarázatként szolgál.³³

³¹ Jhering 1877/1913, 238; Weber 1987, 78. Fontos különbség persze, hogy Weber államfogalma a legitimitásra is utal. Vö. Turner–Factor 1994a, 7; Anter 2001, 124–5.

³² Jhering 1884–1886. Az első kötet 1877-es kiadásának angol fordítása: Jhering 1877/1913.

³³ Turner–Factor 1994a, 12.



A jheringi elmélet továbbá közvetlenül kapcsolódott a politikai filozófiához is. Jhering a Benthamet követő klasszikus utilitarizmus egyik legfontosabb németországi képviselője volt. Bentham elméletét úgy kívánta módosítani, hogy a klasszikus haszonelvűség fókuszában álló egyéni érdekek mellett egyének feletti, avagy „szociális” érdekeket is azonosított. Úgy gondolta ugyanis, hogy az egyéni érdekek önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy számot tudjunk adni általuk a jogi rendről. Ezzel a megoldással arra a problémára kívánt válaszolni, hogy vajon mi tartja fenn a társadalmi intézményeket, illetve általában a „társadalmat”, amikor az összeütközésbe kerül a társadalom tagjainak közvetlen érdekeivel.

Ismeretes, hogy Jheringgel ellentétben Weber tudatosan kerülte, hogy általános megoldást kelljen adnia a társadalmi rend fennállásának e problémájára. Ugyanakkor nagymértékben felhasználta és továbbgondolta Jhering nézeteit. Turner és Factor meggyőzően érvel amellett, hogy Weber a fogalomalkotás során támaszkodott Jheringre, miközben mint forrást szabadon és önállóan kezelte. Például a hivatás fogalmát vagy a politikából vagy a politikáért élés különbségét elemző részekben kategóriáik szinte egybeesnek.³⁴ A *Gazdaság és társadalom* „Szociológiai alapfogalmak” című első fejezete pedig, ahol Weber kétszer is hivatkozik Jheringre,³⁵ számos strukturális és stiláris hasonlóságot mutat a *Der Zweck im Recht* kezdő szakaszaival. A feltűnő hasonlóságok mellett azonban jelentősek az eltérések is.

Mindkét elemzés egy alapvető fogalom, az emberi cselekvés jellemzésével indul. Mint a kor más társadalomtudósainak, cselekvésemléttükben nekik is szembe kellett nézniük a fizikai és emberi világ, az ok és cél, az oksági és teleologikus magyarázat kettősségével. Ezzel kapcsolatban Jhering azt a jellegzetesen újkantiánus álláspontot vallotta, hogy miként az okság törvényének megfelelően minden fizikai mozgás kategorikusan függ az okoktól, úgy a célosság törvénye szerint minden akarat kategorikusan függ a céltól. A cselekvésről tehát teleologikusan adott számot: szerinte „nincs cselekvés cél nélkül”.³⁶ Jhering azonban kiterjesztette a cselekvés fogalmát a céltudatos cselekvések körén túlra, beleértve például a szokásszerű cselekvést. A szokásszerű cselekvés is célra irányuló cselekvés, csupán a cél rejtett. Ezzel az értelmezéssel Jhering kiterjesztette a célt követő cselekvés fogalmának határait, s fel-lazította azt a mércét, amely szerint valamely cselekvésnek szándékot

³⁴ Turner–Factor 1994a, 52–53.

³⁵ Weber 1987, 57, 61.

³⁶ Jhering 1877/1913, 2.

vagy célt tulajdoníthatott. Elemzése teleologikus, illetve funkcionális jellegének megfelelően azután „valódi” (azaz nem szubjektív, hanem objektív) érdekeket és motívumokat kapcsolt az egyéni cselekvésekhez, olyan átfogó társadalmi célokra hivatkozva, amelyeket a jog evolúciójának értelmezéséből igyekezett feltárni. A céltudatos cselekvés fogalmának kiterjesztésével Jhering például az állatok viselkedésének is célokat tulajdonított, bizonyos látszólagos célok fényében.

Ezzel szemben Weber az ilyen céltulajdonítást ismeretelméletileg igazolhatatlan antropomorfizmusnak tekintette. Ehelyett az állati viselkedés magyarázatában, akárcsak a szándékolt értelem nélküli emberi viselkedés különböző típusai esetében (pl. tradicionális cselekvés, nagy embertömegek tömegpszichológiailag elemezhető viselkedése), Weber jelentősen kiterjesztette a biológiai, illetve oksági magyarázatok hatókörét. Sőt azt is állította, hogy a motivációi szerint tökéletesen érthető emberi cselekvés csupán elméleti határeset. Az emberi viselkedések univerzuma egymással keveredve magában foglalja a megérthető, a nem érthető (csupán magyarázható) és a félig-meddig érthető cselekvések, viselkedések területeit. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a szociológia fogalmáról adott meghatározása, amely a társadalmi cselekvés szándékolt értelmének megértésére épül, definitív módon kizárja, hogy a cselekvésnek mögöttes célokat tulajdonítsunk, vagy hogy a megértő szociológia keretein belül a társadalom úgymond valódi természetére irányuló kérdéseket vizsgáljunk.³⁷

Összefoglalva, a számos fogalmi, strukturális és stiláris kapcsolódáson túl a két gondolkodó társadalomképe élesen ellentétes. Jhering úgy gondolta, hogy az emberi igényeknek van egy közös, minden emberre jellemző magja, a történelem pedig nem más, mint törekvés ezen igények kielégítésére olyan társadalmi intézmények létrehozása révén, mint a jog. Az érdekek kiegyenlítésének egyik kiemelkedő jelentőségű módja új jogi jogosultságok elismerése.³⁸ Ezzel szemben Weber szocioló-

³⁷ „A szociológia [...] az a tudomány, amely a társadalmi cselekvés értelmező megértésére, és ezen keresztül a cselekvés menetének és hatásainak oksági megértésére törekszik. »Cselekvésnek« nevezünk minden emberi viselkedést [...], ha és amennyiben a cselekvő, illetve a cselekvők valamilyen szubjektív *értelmet* kapcsolnak vele össze. »Társadalmi« cselekvésnek viszont az olyan cselekvést nevezzük, amely a cselekvő vagy cselekvők által szándékolt értelem szerint *mások* viselkedésére van vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik.” Weber 1987, 37–38.

³⁸ Ez a gondolat áll Jhering másik híres műve, a *Der Kampf ums Recht* (Küzdelem a jogért, Jhering 1907) középpontjában. Elmélete a fennálló törvények és a folytonosan változó érdekek közötti dinamikus interakcióról szól, amelyet a jogi igények közvetítenek. Ezzel Jhering mintegy előfutára olyan jogelméleti irányzatoknak, mint a kritikai jogi tanulmányok vagy a feminista jogelmélet.



giájának keretein belül, annak fogalmi konstrukciója folytán lehetetlen rejtett szándékok és tervek megvalósulásaként értelmezni a társadalmi intézményeket.

Jellinek és Weber – kölcsönhatás és meghaladás

Más módon ugyan, mint Jhering esetében, de Weber támaszkodott a közjogász Georg Jellinek államtani munkásságára is. A Jellinekkel való viszonyt sem jellemezte konfrontáció, sőt a két szerzőt évtizedes személyes barátság kötötte össze. Ám a kölcsönös nagyrabecsülés és rokonszenv, s a mindezt jelző (Jellinek 1911-es halála után is, fia révén folytatódó)³⁹ szakirodalmi hivatkozások ellenére a mai rekonstrukció szemszögéből világosan látszanak a két szerző elméletépítési stratégiája közötti lényeges különbségek. Jellinek államelméletét súlyos módszertani feszültségek terhelik,⁴⁰ s az állam társadalomtanát a weberi államszociológiával összehasonlítva úgy tűnik, a mérleg Weber javára billen. Másképp fogalmazva, Jellineknek az állam társadalomtanának kidolgozására irányuló törekvéseit Weber teljesítette be a maga államszociológiájában. Ezzel együtt Jellinek pozitív ösztönzései sem elhanyagolhatóak Weber életművében.

E hatások számbavételekor látszólag könnyű helyzetben vagyunk, hiszen Weber maga összegezte azokat a tanulságokat, amelyeket Jellinek munkássága jelentett számára. Három tanulságot emelt ki: a naturalista és a dogmatikus gondolkodás elválasztását *Az alanyi közjogok rendszere* című könyvben; az állam társadalomtanának jellineki fogalmát, amely segített Webernek a szociológia feladatainak tisztázásában; végül az „emberi jogok” kialakulásának vallási, a vallásszabadsággal összefüggő eredetét, amelynek hatására a vallás és a vallási szféra hatásait kezdte kutatni eddig ebből a szempontból nem vizsgált területeken.⁴¹

³⁹ Jellinek *Általános államtanát* a 3. kiadástól kezdve fia, Walter Jellinek szerkesztette, s egészítette ki szakirodalmi utalásokkal, köztük Weber munkáira való udvarias helyeslő hivatkozásokkal.

⁴⁰ Szilágyi 1994, 11–12; Breuer 1999.

⁴¹ „In diesem Kreise heute hat von ihm ja nicht als Gelehrten die Rede zu sein. Nur darf gerade ich vielleicht erwähnen, wie sehr zu dem, was mir das Schicksal überhaupt vergönnte zu leisten, wesentlichste Anregungen mir gerade aus seinen grossen Arbeiten kamen. Um nur einige Einzelheiten zu berühren: die Scheidung naturalistischen und dogmatischen Denkens im »System der subjektiven öffentlichen Rechte« für

A beszéd különleges körülményei (emlékbeszéd Jellinek lányának esküvőjén, röviddel az apa halála után) persze nem tették lehetővé Weber számára a jelzett hatások bővebb bemutatását, mint ahogy bármiféle negatív értékelést sem. Mindez megkérdőjelezi a szöveg hatástörténeti rekonstrukcióban való használatának megbízhatóságát. A következőkben tehát további kapcsolódási pontokat is azonosítani igyekszem nézeteikben.⁴²

Az első ilyen nem említett pont a weberi ideáltípus fogalmához kötődik. *Általános államtan* című művének elején, az államok osztályozása kapcsán Jellinek megkülönböztet ideális és empirikus típust. Míg az előbbi normatív, pontosabban „teleológiai jelentésű, [...] az, aminek léteznie kell, s ezáltal a létező értékmérője is”, az utóbbi „a jelenségek jellemző ismérveinek olyan összefoglalását jelenti, amely teljesen a kutató által elfoglalt állásponttól függ. Az így értelmezett típus rendezi a jelenségek sokféleségét, amennyiben logikailag kiemeli a bennük közöset. A típus a kutató fejében lejátszódó absztrakció útján jön létre, amivel szemben áll a jelenségek szakadatlan sorozata – mint valóság.”⁴³ Nem nehéz észrevenni a hasonlóságot Jellinek empirikus típusa és Weber ideáltípusa között. A két fogalom logikai konstrukciója persze nem azonos – Webernél ugyanis nincs szó az empirikus esetekből való induktív általánosításról, s a jelenségek közös vonásainak kiemeléséről sem. Érdekes ugyanakkor a két kategória elnevezése. A weberi kategória elsőre félrevezető neve, amely látszólag egy normatív mércére utal, valószínűleg onnan származik, hogy Weber figyelmetlenül olvasta Jellinek *Általános államtan*ának első kiadását, s összetévesztette az ideális és az empirikus típus *elnevezését*.⁴⁴ Miután azonban a weberi fogalomhasználat ismertté és elterjedté vált, könyvének második ki-

methodische Probleme, die Prägung des Begriffs der »sozialen Staatslehre« für die Klärung der verschwimmenden Aufgaben der Soziologie, der Nachweis religiöser Einschlüge in der Genesis der »Menschenrechte« für die Untersuchung der Tragweite des Religiösen überhaupt auf Gebieten, wo man sie zunächst nicht sucht.” Weber 1911/1963, 15.

⁴² Weber és Jellinek viszonyáról lásd például Nelson 1975, Hübinge 1998; Breuer 1999; Anter 2000; Quensel 2007, 129–131.

⁴³ Jellinek 1994, 45–46.

⁴⁴ Egy 1904. június 16-án Rickerthez írott levelében Weber azt közli, hogy a fogalom elnevezését Jellinektől vette. Vö. Anter 2000, 77–79, különösen 66. lábjegyzet; Turner-Factor 1994a, 188–189, 3. lábjegyzet. Fontos megjegyezni, hogy az átvétel elsősorban terminológiai – a tipizálás mint fogalomalkotási módszer forrásainál a szakirodalom, mások mellett Simmelt és Carl Mengert is említi, vö. Käsler 2003.



adásában Jellinek egy lábjegyzetben magyarázta meg az eltérést kettjük terminológiája közt.⁴⁵

Egy másik kapcsolódási pontot jelent a két szerző között az államelmélet módszertanáról vallott elképzelésük. Mindketten elutasítják azt a felfogást, hogy az állam tudományos vizsgálatának egyetlen helyes módszere a jogászai módszer volna. Jellinek szerint a jogász csak azt képes megragadni az államból jogi módszerrel, ami abban jogi természetű. Az állam kettős (jogi és társadalmi) természetéről vallott felfogása szerint az általános államtan két területre oszlik: államjogtanra és az állam társadalomtanára. „Ez az elválasztás és szembeállítás a két területen uralkodó módszerek különbségén alapul.”⁴⁶ Az általános államtan egészét elkülönítette továbbá az alkalmazott vagy gyakorlati államtudománytól, másnéven a politikától. Utóbbi „az állami jelenségek meghatározott teleologikus szempontból való vizsgálata, amely egyúttal az állam helyzetének és viszonyainak megítéléséhez is kritikai mértéket szolgáltat.”⁴⁷ E „módszeraldualizmust” mint kiindulópontot Weber is elfogadta, azonban hozzátette ehhez az empirikus érvényesség fogalmát.

A jogászai és szociológiai módszer dualizmusa szembefordult mind a jogászok kizárólagosság-igényével (értelmezési monopóliumával), mind az állam holisztikus és organikus felfogásával. Utóbbi meglehetősen elterjedt felfogás volt a korabeli szociológiában – elég itt Comte, Spencer vagy Durkheim nevét említeni.⁴⁸ Érdekes módon a német jogászok és társadalomtudósok távol tartották magukat az állam efféle organikus megközelítésétől. Ezt azonban a népre és a népszellemre (*Volksgeist*) utalva tették. Vagyis nem az organikus szociológia gondolkodási rendszerét utasították el, hanem az állammal szemben a társadalmat tekin-

⁴⁵ Jellinek 1994, 58, 16. jegyzet. „Ennyiben az empirikus típus egy ideált képez, persze a létezőnek és nem a létrehozandónak az ideálját, egy logikai és nem etikai ideált, és ebben az értelemben egyet lehet érteni Max Weber fejtegetéseivel.” Jellinek itt zárójelben az 1904-es Objektivitás-tanulmányra (Weber 1998) utal.

⁴⁶ Jellinek 1994, 29.

⁴⁷ Jellinek 1994, 30. Mind Jellinek, mind Weber szerint a politika szükségképp az értékelések területe. Elismerték a politikai értékelés legitimitását, s e vonatkozásban mindketten a tudósok önreflexiója és önkorlátozása mellett érveltek. Egzisztenciális értelemben ugyanakkor nagyon különbözőképpen szembesültek a politikai értékítéletek kérdésével. Míg Weber egész felnőtt életében szenvedélyesen politizált, s foglalt állást fontos és kevésbé fontos politikai vitákban, Jellinek számára a politizálás nem jelentett egzisztenciális kihívást. Weber nem is tartotta nagyra barátja politikai ítélőerejét. Jellinek pedig távol is tartotta magát a politikai állásfoglalástól, s ha nagy ritkán mégis megtette, igyekezett véleményét jogi állásponttá transzformálni vagy legalábbis így bemutatni. Anter 2000, 71.

⁴⁸ Breuer 1999, 13.

tették élő szervezethez hasonlóknak. Jellinek az ilyen metaforákat éppúgy elutasította az állam, mint a társadalom esetében. Érvelése igen egyszerű. Szerinte a társadalom nem organizmus, mivel sem világos határokkal, sem belső egységgel nem rendelkezik. Az állam ugyan rendelkezik világos határokkal és belső egységgel egyaránt, azonban nem természetes fejlődés, hanem tudatos, akaratlagos alkotás és változtatás eredménye.

Weber szintén elutasította a közgazdaságtan történeti iskolája által képviselt *Volksgeist*-eszmét.⁴⁹ A kollektív fogalmak eldologiasításával és a kollektív jelenségek antropomorf értelmezésével szemben egyfajta „dekompozíciós tudományként” kívánta művelni a szociológiát.⁵⁰

Miben mutatkozik meg mármost Jellinek államtanának és Weber államszociológiájának különbsége? Mint maga is említette, Weber számára inspiratív volt Jellinek társadalmi államtana. Ebben Jellinek az államot emberek olyan sokaságaként értelmezte, akiket állandó és belsőleg koherens célok kapcsolnak össze. Ez a szervezeti formát öltő teleologikus egység közelebbről meghatározva szerinte „letelepedett emberek eredeti uralkodó hatalommal felruházott szövetségessége”.⁵¹ Az államon belül kisebb embercsoportok célegységeit különítette el, s mindegyik elméleti megismeréséhez külön diszciplínát rendelt.

Jellinek nehezen követhető módon vegyítette, illetve váltogatta a kétféle módszert. Az államformák elemzésekor a monarchiát a társadalmi, míg a köztársaságot a jogi államtan körébe utalta. Olyan kérdéseket például, mint a demokrácia és a parlamentarizmus rendszertani okokból szintén az államjogtan keretében tárgyalt, azonban számos kitérőt tett a történeti, politikai tények, a Sein világába. Empirikus összefüggések tudományos, sőt egyáltalán rendszeres vizsgálatához azonban nem voltak meg az elemzési eszközei. Az uralom legitimitásának és a legitimitásra vonatkozó képzetek intézményi következményeinek elemzését a gyakorlati, értékelő jellegű politika körébe, vagyis az államtan határain túlra utalta. Számára fogalmilag elképzelhetetlen volt igazoló indokokról, állami célokról nem értékelő módon beszélni. Így aztán kénytelen volt a tárgyával kapcsolatos kérdések jelentős részét

⁴⁹ Weber 1985, 10.

⁵⁰ Breuer 1999, 6. Ezt hangsúlyozta Robert Liefmannhoz írott, 1920. március 9-i levelében is. „Ha pedig egyszer szociológus vagyok (mint kinevezési okmányom állítja), akkor lényegében azért, hogy véget vessék a kollektív fogalmakkal folytatott s még mindig kísértő üzelmeknek. Másszóval, a szociológiát is csak egy vagy több egyén egyedi cselekvéséből kiindulva, vagyis szigorúan »individualista« módszerrel lehet művelni.” Idézi Bruun 1972, 38, 3. jegyzet.

⁵¹ Rövid értékelő áttekintéssel idézi Szilágyi 1994, 14–15.



elméletétől távol tartani. Azt az igénybejelentést és programot, amelyet könyve nyitó fejezetében megfogalmazott, nem tudta kivitelezni. Nem volt képes megmutatni a jogi módszer korlátait az államelméletben. Ezt szerinte az igazolta volna, hogyha kimutatjuk az államról, hogy nem a legerősebb hatalom. Az állam szuverenitása ugyanis jogilag nem igazolható, amennyiben az adott területen az állam mellett olyan hatalmak is találhatóak, amelyek erősebbek az uralkodónál. Ezt azonban ugyancsak képtelen volt kimutatni az államtan keretein belül, mivel az államtól különböző embercsoportok elemzését más diszciplínák illetékességi körébe utalta. Összességében és *politikai szociológiaként* Jellinek államtana – mint egyik értékelője enyhe szarkazmussal megállapítja – „ilyen hosszú nekifutás után elég kis ugrás”.⁵²

Weber következetesen került a társadalom egészének globális megértésére irányuló kérdésfeltevéseket. Ehelyett különféle közösségeket és strukturális formákat vizsgált, amint azt a *Gazdaság és társadalom* második kötetének alcíme is jelzi: A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái (*Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte*). A *Grundriß* állammal kapcsolatos vizsgálódásai után pedig a politikai szociológia irányában haladt tovább. 1920 nyarán, a müncheni egyetemen Általános államtan és politika (állam-szociológia) *Allgemeine Staatslehre und Politik (Staatssoziologie)* címmel tartott (halála miatt befejezetlen és egyelőre kéziratossá) előadásából egy módszertanilag következetes és tematikailag átfogó program bontakozik ki.

Ami a módszertant illeti, Weber szigorúan és következetesen elválasztotta a normatív-jogászti és a szociológiai-empirikus elméletet. Különbséget téve értékvonatkozás és értéksemlegesség között, a legitimitás kérdését képes volt empirikus kérdésként, a cselekvők képzeteként értelmezve beilleszteni elméletébe.⁵³

Míg Jellinek a programadás szintjén állást foglalt az állam társadalomtana mellett, nem tudott és végsősoron nem is akart elszakadni jogászti nézőpontjának hagyományaitól, amelyek azt diktálták, hogy még a szociológiai szempontból releváns problémákat is az államjogtan keretébe illessze, és normatív módon tárgyalja, vagyis dogmatikai és nem szociológiai módszerrel. Weber ugyanakkor szociológusként írt az államról, s módszertanilag emancipálódott mind a jogászti nézőponttól, mind a teleologikus társadalomelmélettől.

⁵² Breuer 1999, 16.

⁵³ „Természetesen *értékelő* emberek állnak előttünk, mint a vizsgálódás *tárgyai*, nekünk azonban *nem* szükséges értékelnünk!” – írta Weber egy 1920. április 26-i levelében Rickertnek. Idézi Bruun 1972, 28, 14. jegyzet.

A weberi szociológia újszerűsége és újjá- születése

Az előzőkben megvizsgáltam Weber jogi végzettségének és műveltségének hatását szociológusi munkásságára, valamint egyes weberi kategóriák és gondolatok jogi eredetét. Ezek a hatások azonban nem egyszerű recepciót vagy kreatív adaptációt jelentettek. Weber a jogtudomány fogalmait és szemléletét egyrészt átvette, másrészt kritizálta. A kollektív fogalmakat használó, objektív teleológiára hivatkozó, jogászi társadalomelméletekhez való kritikai viszonya fontos szerepet játszott abban a folyamatban, ahogyan Weber eljutott a megértő szociológia módszertani individualista paradigmájához. E paradigma és a korabeli, tág értelemben vett társadalomtudományi diskurzusok viszonya persze további kutatást igényel. E tanulmány végén csupán néhány megjegyzést teszek Weber szociológiájának módszertani újszerűségéről.

Weber olvasmányélményei köztudottan jóval túlmutattak a jogtudomány területén; s minthogy az őt foglalkoztató problémák sem elsősorban jogtudományiak voltak, helyesebbnek tűnik az az olvasat, miszerint Weber, más források mellett egyes korabeli jogtudományi fogalmak és konstrukciók felhasználásával olyan társadalomtudományos elemzési módszereket dolgozott ki és alkalmazott, amelyek többféle diskurzushoz is kapcsolódtak, de önálló módszertani álláspontra támaszkodtak.

E módszertani álláspont újszerűsége abban állt, hogy Weber radikálisan, öntudatosan és szisztematikusan szembefordult a jogászi és teleologikus társadalomelméletekkel, s így kidolgozta a maga megértő szociológiáját. Ebbe azonban olyan fogalmi és módszertani elemeket is beépített, amelyekkel korának jogtudományában, illetve egyes jogász kortársainak elméleteiben találkozott. Elutasította korának bevett magyarázatait és eszméit, amelyek kollektív cselekvőkre, társadalmi erőkre, az emberi természetre, az emberiség közös rendeltetésére, a fejlődés elveire, átfogó evolúciós magyarázatokra hivatkozva kívánták megválaszolni azt a kérdést, hogyan maradnak fenn tartósan olyan különféle társadalmi intézmények, amelyek szemben állnak az egyének közvetlen érdekeivel.⁵⁴ Pontosabban, szinte egyedül a kor szociológusai között, önként lemondott magának a problémának a megoldásáról is. Nem kívánta megválaszolni az ember végső természetére, az állam és a jog végső alapjaira irányuló kérdést.

⁵⁴ Turner–Factor 1994a, ix, 1, 10.



Bár ez utóbbi álláspontjával alkalmasint ma is kisebbségben volna, az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok számos ágában weberi alapozású kutatási programok bontakoztak ki. Nemrégiben pedig német kutatók egyenesen egy Weber-paradigma kidolgozásának igényét jelentették be.⁵⁵ Annyi mindenesetre valószínű, hogy Weber gondolatai a következő évtizedekben is jelen lesznek, és vitákat gerjesztenek majd.⁵⁶

Irodalom

- Albert, Gert et al. (szerk.) 2003. *Das Weber-Paradigma. Studien zur Fortentwicklung von Max Webers Forschungsprogramm*. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Albrow, Martin 1975. Legal Positivism and Bourgeois Materialism: Max Weber's View of the Sociology of Law. *British Journal of Law and Society* 2. évfolyam. 1. szám, 14–31.
- Andrini, Simona 2004. Max Weber's Sociology of Law as a Turning Point of His Methodological Approach. *International Review of Sociology* 14. évfolyam, 2.szám, 143–152.
- Anter, Andreas 2000. Max Weber und Georg Jellinek. Wissenschaftliche Beziehung, Affinitäten und Divergenzen. In Paulson, Stanley L. – Schulte, Martin (szerk.): *Georg Jellinek. Beiträge zu Leben und Werk*. Tübingen, Mohr Siebeck. 67–86.
- Anter, Andreas 2001. Von der politischen Gemeinschaft zum Anstaltsstaat. Das Monopol der legitimen Gewaltsamkeit. In Hanke, Edith – Mommsen, Wolfgang J. (szerk.): *Max Webers Herrschaftssoziologie*. Tübingen, Mohr Siebeck. 121–138.
- Bertalan László 2001. Előadások Max Weberről: Max Weber cselekvésemélete és cselekvéstipológiája. *Szociológiai Szemle*, 11. évfolyam, 3. szám, 113–136.
- Breuer, Stefan 1999. *Georg Jellinek und Max Weber*. Von der sozialen zur soziologischen Staatslehre. Baden–Baden, Nomos.
- Bruun, Hans Henrik 1972. *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*. Kopenhága, Munksgaard.
- Coutu, Michel 1993. Les transformations du droit et l'émergence du capitalisme: le »problème anglais« chez Max Weber. In Belley, Jean-Luc – Issalys, Pierre (szerk.): *Aux frontières du juridique*. Etudes interdisciplinaires sur les transformations du droit. Groupe d'étude sur le processus de transformation du droit, Faculté de Droit, Université Laval, 67–109.
- Cserne Péter 2001. Csontos László: Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás. *Szociológiai Szemle*, 11. évfolyam, 2. szám, 113–119.
- Cserne Péter 2005a. Gazdaság és jog II. (Kiegészítő előadás). In H. Szilágyi István – Cserne Péter: *Társadalmi-jogi kutatások*. Előadások a jogi antropológia és a jogszociológia köréből. 3. kiadás, Budapest, Szent István Társulat. 151–181.

⁵⁵ Albert et al. 2003.

⁵⁶ Egy ezzel ellentétes diagnózisra és prognózisra lásd Somlai 1999.

- Cserne Péter 2005b. A Bertalan László emlékkönyvről. *Szociológiai Szemle*, 15. évfolyam, 2. szám, 100–107.
- Csontos László 1999. Max Weber a gazdaságelmélet módszertani alapjairól. In Szántó Zoltán (szerk.): *Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás*. Budapest, Osiris, 30–45.
- Elster, Jon 2000. Rationality, economy, and society. In Turner, Stephen P. (szerk.): *The Cambridge Companion to Weber*. Cambridge, Cambridge University Press, 21–41.
- Erdélyi Ágnes 2003. *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Tanulmányok. Budapest, Typotex.
- Erdélyi Ágnes et al. 1999. *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág.
- Esser, Hartmut 1991. *Alltagshandeln und Verstehen*. Zum Verhältnis von erklärender und verstehender Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und „rational choice“. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Felkai Gábor 2006. *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig*. I. kötet, Budapest, Századvég.
- Gephart, Werner 1990. Juristische Ursprünge in der Begriffswelt Max Webers – oder wie man den juristischen Ausdrücken einen soziologischen Sinn unterschiebt. *Rechtshistorisches Journal*, 9. kötet, 343–362.
- Gephart, Werner 1993. *Gesellschaftstheorie und Recht*. Das Recht im soziologischen Diskurs der Moderne. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Gephart, Werner 1998. *Handeln und Kultur Vielfalt und Einheit der Kulturwissenschaften im Werk Max Webers*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Gephart, Werner 2001. Juridische Grundlagen der Herrschaftslehre Max Webers. In Hanke, Edith – Mommsen, Wolfgang J. (szerk.): *Max Webers Herrschaftssoziologie*. Tübingen, Mohr Siebeck. 73–98.
- Gerth, Hans H. – C. Wright Mills 1946. Introduction. The Man and his Work. In Gerth, Hans, H. – Mills, C. Wright (szerk. és előszó): *Max Weber Essays in Sociology*. New York, Oxford University Press. 9–11.
- H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.) 2005. *Ius Unum, Lex Multiplex. Liber amicorum: Studia Z. Péteri dedicata. Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcsélet köréből*. Budapest, Szent István Társulat.
- Hübinger, Gandolf 1998. Staats- und Politik als Wissenschaft im Kaiserreich: Georg Jellinek, Otto Hintze und Max Weber. In Maier, Hans et al. (szerk.): *Politik, Philosophie, Praxis*. Festschrift für Wilhelm Hennis zum 65. Geburtstag. Stuttgart, Klett-Cotta. 143–161.
- Jellinek, Georg 1920/1994. *Általános államtan*. Fordította: Szilágyi Péter. Budapest, Osiris–Századvég.
- Jhering, Rudolf 1877/1913. *Law as a Means to an End*. Angolra fordította: Husik, Isaac. Boston, Boston Book Company.
- Jhering, Rudolf 1884–86. *Der Zweck im Recht* I–II. Leipzig, Breitkopf und Hertel.
- Jhering, Rudolf 1907. *Küzdelem a jogért*. Fordította: Szilassy Cézár. Budapest, Franklin. Kivonata: Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 1–25.



- Käsler, Dirk 2003. Besprechungssessay – Neue Schriften zur Max Weber-Forschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpolitik*, 55. évfolyam, 1. szám, 136–147.
- Kettler, David – Volker Meja 1994. "Sancho Pansa als Statthalter" Max Weber und das Problem der materialen Gerechtigkeit. In Wagner, Gerhard – Zipprian, Heinz (szerk.): *Max Webers Wissenschaftslehre*. Interpretation und Kritik. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 713–754.
- Kroll, Thomas 2001. Max Webers Idealtypus der charismatischen Herrschaft und die zeitgenössische Charisma-Debatte. In Hanke, Edith – Mommsen, Wolfgang J. (szerk.): *Max Webers Herrschaftssoziologie*. Tübingen, Mohr Siebeck. 47–72.
- Kronman, Anthony T. 1983. *Max Weber*. Stanford, Stanford University Press.
- Lascoumes, Pierre 2005. *Actualité de Max Weber pour la sociologie du droit*. Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence.
- Luhmann, Niklas 1983. *Rechtssoziologie*. 2. kiadás, Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Maczonkai Mihály 1995. *Jogszociológia*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Marra, Realino 1992. *Dalla comunità al diritto moderno* La formazione giuridica di Max Weber 1882–1889. Torino, Giappichelli.
- Marra, Realino 1995. *La libertà degli ultimi uomini* Studi sul pensiero giuridico e politico di Max Weber. Torino, Giappichelli.
- Marra, Realino 2002. *Capitalismo e anticapitalismo in Max Weber*. Storia di Roma e sociologia del diritto nella genesi dell'opera weberiana. Bologna, Mulino.
- Molnár Attila Károly (szerk.) 2005. *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*. Budapest, Századvég.
- Nelson, Benjamin 1975. Max Weber, Ernst Troeltsch and Georg Jellinek as comparative historical sociologists. *Sociological Analysis*, 36. évfolyam, 3. szám, 229–240.
- Norkus, Zenonas 2000. Max Weber's Interpretive Sociology and Rational Choice Approach. *Rationality and Society*, 12. évfolyam, 3. szám, 259–282.
- Norkus, Zenonas 2001. *Max Weber und Rational Choice*. Marburg, Metropolis Verlag.
- P. Szabó Béla 2004. Rudolf von Jhering. In Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. 2., bővített és javított kiadás. Miskolc, Bíbor. 105–116.
- Parsons, Talcott 1977. Law as an Intellectual Stepchild. In Johnson, Harry M. (szerk.): *Social System and Legal Process*. San Francisco, Jossey-Bass, 11–58.
- Peschka Vilmos 1975. *Max Weber jogszociológiája*. Budapest, Akadémiai.
- Quensel, Bernhard K. – Treiber, Hubert 2002. Das Ideal konstruktiver Jurisprudenz als Methode. Zur „logischen Struktur” von Max Webers Idealtypik. *Rechtstheorie*, 33. évfolyam, 1. szám, 91–124.
- Quensel, Bernhard K. 2007. *Max Webers Konstruktionslogik* Sozialökonomik zwischen Geschichte und Theorie. Baden-Baden, Nomos.
- Rehbinder, Manfred – Tieck, Klaus-Peter (szerk.) 1987. *Max Weber als Rechtssoziologe*. Berlin, Duncker und Humblot.
- Rheinstein, Max 1954. Introduction. In Rheinstein, Max (szerk.): *Max Weber on Law in Economy and Society*. Cambridge, Harvard University Press. xxv–lxxii.

- Schluchter, Wolfgang 2002. The Sociology of Law as an Empirical Theory of Validity. *Journal of Classical Sociology*, 2. évfolyam, 3. szám, 257–280.
- Schluchter, Wolfgang 2005. *Handlung, Ordnung und Kultur*. Studien zu einem Forschungsprogramm im Anschluss an Max Weber. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Sica, Alan 2004. *Max Weber*. A Comprehensive Bibliography. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Somlai Péter 1999. Az ezredforduló szociológiája elfordul Webertől. Miért és merre? In Erdélyi et al.: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág. 149–161.
- Swedberg, Richard 1998. *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*. Princeton, Princeton University Press.
- Szabadfalvi József 2004. Rudolf Stammmer. In Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. 2. kiadás, Miskolc, Bíbor. 117–127.
- Szigeti Péter 1999. A jog varázslat alóli felszabadulása. Max Weber jogfejlődési magyarázata. In Erdélyi et al.: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág. 118–148.
- Szilágyi Péter 1994. Előszó. In Jellinek, Georg 1920/1994. *Általános államtan*. Fordította: Szilágyi Péter. Budapest, Osiris–Századvég. 7–21.
- Treiber, Hubert – Stefan Breuer (szerk.) 1984. *Zur Rechtssoziologie Max Webers*. Interpretation, Kritik, Weiterentwicklung. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Treiber, Hubert 2000. I concetti fondamentali della sociologia del diritto di Weber alla luce sue fonti giuridiche. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 30. évfolyam, 1. szám, 97–108.
- Trubek, David 1972. Max Weber on Law and the Rise of Capitalism. *Wisconsin Law Review*, 3. évfolyam, 720–753.
- Trubek, David 1986. Max Weber's Tragic Modernism and the Study of Law in Society (Review essay). *Law & Society Review*, 20. évfolyam, 4. szám, 573–598.
- Turner, Stephen – Factor, Regis A. 1994a. *Max Weber*. The Lawyer as Social Thinker. London, Routledge.
- Turner, Stephen – Factor, Regis A. 1994b. Weber und das Ende der Sitte. In Wagner, Gerhard – Zipprian, Heinz (szerk.): *Max Webers Wissenschaftslehre*. Interpretation und Kritik. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 563–601.
- Varga Csaba 1975/1999. Racionalitás és jogkodifikáció. In uó: *A jog társadalomelmélete felé*. Budapest, Osiris. 137–153.
- Weber, Marianne 1926. *Max Weber*. Ein Lebensbild. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Weber, Max 1911/1963. Gedenkrede Max Webers auf Georg Jellinek bei der Hochzeit von dessen Tochter Frau Dr. Dora Busch am 21.3.1911. In König, René – Winckelmann, Johannes (szerk.): *Max Weber zum Gedächtnis*. Materialien und Dokumente zur Bewertung von Werk und Persönlichkeit. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie Sonderheft, 7. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag. 13–17.
- Weber, Max 1985. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Szerk.: Winckelmann, Johannes. 6. kiadás, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Weber, Max 1906/1985. Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In Weber, Max *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, szerk.: Winckelmann, Johannes. 6. kiadás, Tübingen, Mohr Siebeck. 215–290.



- Weber, Max 1907/1985. R. Stammlers „Überwindung“ der materialen Geschichtsauffassung; Nachtrag zu dem Aufsatz über R. Stammlers „Überwindung“ der materialen Geschichtsauffassung. In Weber, Max *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Szerk.: Winkelmann, Johannes. 6. kiadás, Tübingen, Mohr Siebeck, 291–383.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1. kötet, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1895/1993. Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik. Akademische Antrittsrede. In *Landarbeitertag, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik*. Schriften und Reden 1892–1899. Max Weber Gesamtausgabe, I/4. kötet, 2. félkötet, Tübingen, Mohr Siebeck, 535–574.
- Weber, Max 1995a. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, 2/2. kötet, Jogszociológia. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 1995b. *A tőzsde*. Budapest, Ikva.
- Weber, Max 1998. A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. Fordította: Wessely Anna. In Weber, Max: *Tanulmányok*. Budapest, Osiris.
- Weber, Max 1999–2000. *Börsenwesen*. Schriften und Reden 1893–1898. (Max Weber Gesamtausgabe, I/5. kötet, 1–2. félkötet, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Weber, Max 2003a. A megértő szociológia néhány kategóriájáról. In Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Tanulmányok. Budapest, Typotex, 110–184.
- Weber, Max 2003b. *Briefe 1913–1914*. Max Weber Gesamtausgabe, II/8. kötet, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Weber, Max 2006. *Zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des Altertums*. Schriften und Reden 1893–1908. (Max Weber Gesamtausgabe, I/6. kötet, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Weber, Max 2008. *Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter*. Schriften 1889–1894. Max Weber Gesamtausgabe, I/1. kötet, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Whimster, Sam 2004. Review. *Max Weber Studies*, 4. évfolyam, 1. szám, 109–119.